

Pomogáts Béla

Az erdélyi gondolat válsága és megújulása (I.)

Megújulási kísérletek

A marosvécsi irodalmi koalíció ellenállóképességét hamarosan próbára tették az európai történelem és a nemzetiségi élet eseményei. Kedvező körülmények között ez a koalíció az újabb fejlődés kiindulása lehetett volna, az irodalompolitikai megegyezést közös elvek és közös vállalkozások támaszthatták volna alá. A kezdeti erdélyi reményekre azonban rácafolt a történelem. A húszas és harmincas évek fordulóján a gazdasági válság, később a fasizmus európai előretörése zárta el a további fejlődés útját. Romániában lassú, de határozott jobbra tolódás következett, a politikai életet nacionalista mozgalmak öntötték el, a nemzetiségi közéletnek és művelődésnek mind szűkebb körbe kellett szorulnia. A román reakció egyre nagyobb teret kapott, a soknemzetiségű ország megindult a „királyi diktatúra”, a legionárius uralom, majd az Antonescu-féle fasizmus és a háború felé. Magyarországon hasonló mederben haladtak a történelmi események. Megbukott Bethlen István konszolidációs politikája, a nacionalista magyar kormányok a német és olasz fasizmustól várták területi revíziós törekvéseik támogatását, Gömbös Gyula hatalomra jutása elhatározó fordulatot hozott. A demokratikus kibontakozás reménye mindkét országban háttérbe szorult, a dunai népek közeledésének és megbékélésének ügyét egyelőre elsodorta a zajló történelem. A román és magyar középrétegek egy része a jobboldali eszmék és mozgalmak vonzásába került, s ilyen körülmények között a nemzetiségi középrétegek sem maradhattak mentesek ennek a vonzásnak a következményeitől, noha éppen a harmincas években nagy erővel érvényesült a baloldali eszmék és mozgalmak hatása is. Az erdélyi román értelmiségre részben a nagyromán nacionalizmus, a magyarra az irredenta politika, a németre a hitleri fasizmus hatott. A nemzeti türelmet és megbékélést hirdető „transzilván gondolat” ezekkel az erősebb hatásokkal nem tudott eredményesen megküzdeni, az egyenlőtlen ideológiai harcban végül is sokat veszített hatékonyságából.

A történelem szorításában derült ki igazán, hogy a transzilván ideológiának nincs elég ellenálló ereje, s a két irányból érkező nacionalista kihívással szemben

---

---

legfeljebb illúziókat tud állítani. Az illúziókhöz való ragaszkodás fékezte meg a „hőskor” lendületét. A társadalmi béke és az erdélyi szabadelvűség ábrándja már kevés volt ahhoz, hogy eszmei sugárzásukban mozgósító erejű irodalom szülessék. A Helikon irodalmpolitikáját mind nagyobb óvatosság vezérelte, a transzilván liberalizmus lefegyverzőleg hatott. A helikoni irodalom bevált eszményeket és értékeket képviselt továbbra is, megújulni azonban már nem tudott annyira, hogy válaszolhatott volna a történelmi idők újabb kihívásaira. Az a helikoni szépirodalom, amely máig ható érvénnyel fejezte ki egy nemzetiségi közösség történelmi útkeresését és magára találását, többnyire a húszas években született. A harmincas évek újszerű helikoni irodalma: Kós Károly, Tamási Áron, Kacsó Sándor, Berde Mária, Bánffy Miklós és Karácsony Benő néhány munkája, valamint a „második erdélyi nemzedék”: Dsida Jenő, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Szabédi László, Balázs Ferenc, Böződi György, Asztalos István művei már nem pusztán a transzilván eszmények jegyében alakultak, sőt esetenként vitába is szálltak ezekkel az eszményekkel. A hagyományos helikoni szépirodalom részben „műhelyirodalommá” vált, romantikus elképzelések és illúziók közé menekült.

Maguk a helikonisták vetettek ezzel számot tulajdonképpen igen korán, még a transzilván gondolat és irodalom felvirágzása idején. 1929 őszén a „műhelyirodalom” bírálata lobbantotta fel hosszú idő óta az első komolyabb irodalmi vitát. A vita, amely „Vallani és vállalni” jellegével vonult be a nemzetiségi irodalom történetébe, Kuncz Aladár biztatására Berde Mária írásával indult. Berde a történelmi regény divatját bírálta és a jelen ábrázolását sürgette: „Jobb volna őszintén, elevenen mutatni be a mátt, minden fogyatékoságaival.” Ez azonban, tette hozzá, kockázatot jelent és felelősségtudatot kíván: „Kíállani a művünk mellé, a bőrünk-re menő igazságaink mellé — *vallani és vállalni* —, ahhoz emeltebb homlok, több mindennel való leszámolás, több mindenre való elkészülés is kell író és kiadó részéről egyaránt.”¹ Véleménye valósággal tüzet gyújtott, sorra csaptak össze a nézetek, a vita az Erdélyi Helikon előkelő hasábjairól csakhamar a napilapok rotációs papírjára került. Kacsó Sándor *Gyávák voltak az erdélyi magyar írók*² című, személyes hangvétellő írása a polémikus szenvedély új forrásait nyitotta meg. Arról beszélt, hogy az erdélyi magyar írók nem mertek szembenézni a nemzetiségi és társadalmi valóság nagy kérdéseivel, megfutamodtak igazi küldetésük előtt. Óvakodtak attól, hogy megfogalmazzák a kisebbségi sors vallató kérdéseit; történelembe, lélektanba, esztétizmusba menekültek e helyett.

A kialakult vitában sorra hallatták szavukat az erdélyi magyar irodalom különböző irányzatai. A helikonisták nevében Tabéry Géza, Szántó György és Kádár Imre, a polgári radikálisok nevében Osvát Kálmán, Franyó Zoltán és Károly Sándor, a népi radikálisok nevében Tamási Áron és újra Kacsó, a marxista Korunk nevében Gaál Gábor, a szász irodalmi élet nevében pedig Heinrich Zillich fejtette ki nézeteit.³ A vélemények megoszlottak, Tabéry, Kádár és Zillich védelmezte a Helikon eredményeit, a felszólalók többsége azonban Berde Máriának és Kacsó Sándornak adott igazat. Tamási Áron az addig vitathatatlannak tartott

ideálokat is megkérdőjelezte: „Tagadom, hogy ez a sereges múltbogyalglás ösztönös, szükségszerű cselekedet lett volna. Egyszerűen tünet az, ragadós írói gesztus, vagy ha úgy tetszik: divat. És nemegyszer kibúvás az író feladata elől. Hiába kerülgetem, mert ki kell végre is dobni a keserű szót: itt országos bajok vannak. Ha nem egyéb, itt a beteges rügyek megett beteg lesz maga a törzs is! És beteg valóban. (...) az erdélyi magyar irodalom nem a mi valóságos, fájdalmas sorsunknak a képe, hanem levegőtlen, fonnyadt, nem eleven, hanem életmímelő irodalom.”⁴ A vita azt igazolta, hogy a Helikon és a Szépmíves Céh óvatos irodalompolitikája nem találkozott a helikoni írók többségének jóváhagyásával. A marosvécsi koalíció igen hamar törékenynek bizonyult, hiszen a konzervatív reformerek és a polgári vagy népi radikálisok rejtett nézeteltérése az első adandó alkalmalmmal a nyilvánosság elé került. Az egység váratlan megbomlását egyelőre palástolni tudta az Erdélyi Helikon. A „vallani és vállalni” ankétját lezáró közlemény megpróbálta elutasítani a sajtós vitában elhangzott érveket, és megvédeni a folyóirat és a kiadó addigi vonalát.⁵

A lefolytatott vita mindamellett a helikoni irodalom önismeretét segítette, hatásában megújulási kísérletekre vezetett. A Helikon legalábbis megpróbált válaszolni a változó élet kihívásaira és kérdéseire. Ezek a kérdések a nemzetiségi lét sorskérdései voltak, az erdélyi magyarság fennmaradásával és fejlődésével vetettek számot. E megújulási kísérletek között jött létre Makkai Sándor morális önvizsgálatot hirdető programja, amely a nemzetiségi gondolkodás revízióját sürgette. A *Magunk revíziója* (1931)⁶ című előadássorozat azokat az elveket dolgozta ki, amelyekre a nemzetiségi életnek, Makkai nézete szerint, fel kellene épülnie. Először a nemzetiségi illúziókat, a világháború előtti korból átmentett „hamis tudatot” vetette el: „Tizenkét esztendei kisebbségi sors és élet immár elegendő kellett hogy legyen annak a kötelességnek a meglátására: az erdélyi magyarságnak revízió alá kell vennie életének alapvető kérdéseit. Az erdélyi magyarságnak számolnia kell a tényekkel, amelyek sorsdöntő hatalommal léptek az életébe. Az erdélyi magyarságnak, hogy életben maradhasson, az élet igazságára és ehhez az igazsághoz való engedelmes alkalmazkodásra van szüksége.” A nemzetiségi önvizsgálatnak a történelmi valóságból kell kiindulnia. „Mi — folytatódott Makkai gondolatmenete — Románia polgáraivá lettünk; ennek az országnak törvényei és törvényes rendje a mi életünk meghatározója lett. Mi ennek a rendnek a kereteiben, ezekbe beilleszkedve kell hogy magyarságunkat megtartsuk, nem mások ellen, hanem a magunk öröklött lelki és szellemi egyéniségének békés és munkás érvényesítése érdekében.” Ezek a közösségi érdekek teszik szükségessé a nemzetiségi önvizsgálatot és önrevíziót. Makkai szerint a romániai magyarságnak felül kell vizsgálnia a múlttól vallott felfogását és el kell vetnie öröklött előítéleteit. A közösségi tudatnak meg kell újulnia, a romantikus szemléletet kritikai szemléletnek kell felváltania.

A nemzetiségi egységet a gondolkodás és az érzés egységére kell alapozni; azt az intézményes közösséget, amelyet korábban az állam, a jog és a politika fogott

---

össze, a kulturális és erkölcsi erők kohéziójában születő „lelki nemzetnek” kell felváltania. „Ez a lelki nemzet — állapította meg Makkai — konkretizálódik számunkra a magyar múlt nagy személyiségeinek gondolkozásában, alkotásaiban, jellemében és a magyar szellem műveiben, a tudomány, irodalom, művészet, erkölcsi eszmények, életbölcseesség és szokás területén. Az így konkretizált nemzet lelki valóság, de valóság; élő, ható, formáló, nevelő hatalom. Együttesen egy sajátos lelkület, jellem és élet valósága, mely örökre egybefűzi azokat, akik ennek a Géniusznak szülöttei és neveltjei. Ez a lelki egység közös gondolkozást, életfelfogást és életgyakorlatot teremt, melyet az anyanyelv egysége megörökít, kifejez, hirdet, véd és megerősít.”

A *Magunk revíziója* a kisebbségi sorban élő konzervatív értelmiség megújulási törekvéseit fejezte ki. Azoknak a polgári középrétegeknek: volt köztisztviselőknek, papoknak és szabad pályákon dolgozó értelmiségieknek a nevében beszélt, akik személyes tapasztalatból ismerték a nemzetiségi lét sorskérdéseit, a dolgozó tömegek életét, és kiábrándultak a magyar uralkodó osztályok hagyományos ideológiájából, valamint az eredménytelen és retrográd magyarpárti politikából. Az erkölcsi reform eszméjét azzal is kiegészítette, hogy szociális reformokat sürgetett. Makkai Sándor nem minden keserűség nélkül ítélte el a rang és a vagyon adta kiváltságokat, s utasította el a nemzetiségi társadalomban uralkodó egyenlőtlenséget, a feudális természetű előjogokat. Hangot adott annak a kívánságnak, hogy a nemzetiségi közéletet a dolgozó nép, elsősorban a parasztság tömegeire kell alapozni. Hogy a kisebbségi értelmiségnek, valamint irodalomnak vállalnia kell a tömegek érdekképviseletét. „A romániai magyar kisebbség óriási többsége földművelő nép — szögezte le. — Nem lehet kétséges, hogy a magyarság fennmaradása Erdélyben a nép fennmaradását jelenti. Az sem vitatható ma már, hogy az intellektuális pályán maradtak vagy leendők kis serege nemzeti jelentőséget csak, mint a népért élő, a nép közt élő, a népet szolgáló vezetőréteg nyerhet. (...) Egész lelki és szellemi életünknek, kultúránknak vissza kell hajolnia a néplélek mélységeibe és onnan kell öntudatra hoznia, kimívelnie és a világ előtt is megmutatnia mindazt, amiért joga van élnie a magyarságnak.” Emellett sürgette, hogy a nemzetiségi intelligencia a dolgozó nép soraiból kapjon utánpótlást és kiegészülést, valamint, hogy a magyar munkásságot is kapcsolják be a kisebbségi élet organizmusába.

Makkai Sándor önvizsgálatra és erkölcsi revízióra szólító eszméi igen nagy hatást gyakoroltak a nemzetiségi közéletre és irodalomra. A *Magunk revíziója* élénk visszhangot keltett a helikoni, sőt a haladó magyarországi irodalom körében.⁷ Eszméinek továbbgondolása során azonban kiderült, hogy az erkölcsi revízió önmagában nem jelent elegendő erőt a nemzetiségi megújulásra, új eszmei tájékozódásnak kell következnie, és hathatósabban kell képviselni a nemzetiségi társadalom demokratizmusának ügyét. Krenner Miklós, a nagy tekintélyű közíró *Az erdélyi út*⁸ című tanulmányában sürgette az új orientációt, azt, hogy a kisebbségi közélet a demokratizmus irányába fejlődjék. „A tények világosságánál — szögezte le — nyilvánvaló lett: az erdélyi magyarság mostani életformája tarthatat-

lan. Tehát meg kell változnia, nem gépies elgondolás, hanem az életet biztosító valóságkényszer útmutatása szerint és annak az elvnek alapján, hogy a megújuló közmunkának, az erők fölszivattyúzásának szinte kiaknázatlanul maradt nagy bazeje terjeszkedik el népünkben, hogy az egyetemes munka szelleme még mindig az egészen magba még nem szökkent demokrácia, melyhez akaratlanul is odanyom szellemi s anyagi deformálódásunk. A változás egyik feltétele a saját erőinkből való belső megújulás, vagy amint jódivatú szállóigével mondják: »a magunk revíziója«. Ez a feladat alapján egyszerű: a megfelelő szervezkedés a legjobb alapelveken, vagyis a tényleges erők összefogása, irányítása, kapcsolatban áll új államiságunk lehetőségeivel s okos pozíciócserével a többségi nép irányában főleg a gazdasági egymásrautaltság kihasználásával, amire a gazdasági válság a legidősebb alkalmat kínálja. A másik feltétel, hogy a magyarság egyéb részeivel szorosabb összefüggést létesítsünk. Elsősorban az utódállamokban élő törmelékekkel. Ez sem boszorkányság. Tevékeny akarat és tevékeny szervezkedés kérdése. A történelmi magyarsággal az erkölcsi és szellemi kontaktus ma épp veszélytelenné vált. Gazdasági bajaink nagyobbodása s külpolitikai érdekltsége kizárja minden eddig is alaptalanul emelt gyanúsítás hitelét. A magyar kisebbségek áthidalási tevékenységét az utódállamok és Magyarország között pedig általánosan kívánni fogják.” E gondolatok nyomán határozta meg a kisebbségi közélet új feladatait: „Vissza jobban magunkhoz, az egyetemes magyarsághoz, s oda szorosabban Romániához, Európához és az emberiséghez!” Ez a célkitűzés a Helikon eszmeképző munkájának progresszív távlatait jelölte meg.

Szentimrei Jenő hasonló gondokkal vetett számot és hasonló programot adott. A székely népi radikálisok körében korábban is a nemzetiségi élet demokratizálása mellett lépett fel, s őszinte lelkesedéssel támogatott minden progresszív vállalkozást. A Helikon tőzsgárdájához tartozott, egyszersmind a Korunk munkatársai közé; mintegy közvetítő szerepet töltött be Kós Károly és Gaál Gábor között.⁹ Korán figyelt fel a magyarországi és csehszlovákiai magyar fiatalság haladó szellemű kezdeményezéseire, a Bartha Miklós Társaság és a Sarló munkájára.¹⁰ A transzilván ideológia körül folyó vitákban Budai Nagy Antal 1437-es parasztforradalmának hagyományaira utalt, az erdélyi magyar és román néptömegek közös harcát idézte fel.¹¹ Transzilvánizmusának egyértelműen haladó szerepe, plebejus arculata volt. Ezért figyelte növekvő aggodalommal és élesedő kritikával a nemzetiségi közélet növekvő gondjait; a demokratikus kibontakozás elakadását, a vezető rétegek tehetetlenségét, az egymással versengő felekezetek és csoportok küzdelmét. Általában azt, hogy a kisebbségi társadalom konzerválta a merev szociális elkülönülést, a háború előtt kialakult előjogokat. „Ennyi mindenféle mesterséges választófal, ennyi elfogultság, ennyi rövidlátás és testvértelenség között csoda-e, ha tizenkét esztendő alatt nem tudott egy vezető gondolat kialakulni közöttünk? Hogy nincs egyetlen olyan közös intézményünk, melynek keretei között minden magyar otthon érezné magát. Nincs egy várunk, csak szét-szórt apró erődöcskében vívjuk gerillaharcainkat, ki-ki maga kezére, maga sza-

kállára. Csoda-e, ha középosztályunk elernyed, földműves és munkásnépünk elidegenedik, bizalmatlan lesz vagy rest a jóra?” — kérdezte keserű szavakkal *Levél Erdélyből* című írásában.¹² És lázadó haraggal sürgette a kisebbségi közélet és művelődés demokratizálását: „Akárki meglássa: ha a magyarság dolga sokáig az urak dolga marad itt Erdélyben, a szegénység dolga is előbb-utóbb a türelmetlenség lesz. (...) Az úri prófétákat nem szenvedheti a nép, amely hozzászokott, hogy a próféták alulról támadjanak s az urakat leckéztessék, s nem az uraktól várja, hogy őt igaz magyarságra kioktassák.”

A helikoni irodalomtól népi elkötelezettséget és demokratikus megújulást várt Szentimrei. Azt, hogy ne pusztán a magyarországi sikereket takarítsa be, hanem adjon kifejezést a dolgozó magyarság szociális és nemzetiségi törekvéseinek is. „Jómagam — vallotta — azt szeretném, ha a meglátott siker útja nem szédítené meg errefelé az embereket. Inkább maradnának továbbra is a maguk problémái között őrlődő s erőnek erejével adni akaró »erdélyi írók«, akik itt égnek fel a népükkel s olykor a népük ellen, de azzal mindig egybeforrást kereső fronton, mint homlokuk körül dicsfénnel, de egyre távolabb tőlünk és önmaguktól. Ha fel tudnók csuklani maradék nélkül mindazt, ami bennünk zokog az elnyomott emberért, s ha ki tudnók kacagni a székelyek havasillatú férfikedvét: mi adhatnók a legszebb értékeket a közeljövő magyar irodalmának.”¹³

A helikoni irodalom a megújulás lehetőségét kereste, Makkai Sándor, Krenner Miklós és Szentimrei Jenő eszmetereztető kísérletei a transzilván ideológiába szerttek volna friss vért önteni. Az Erdélyi Helikon szerkesztősége is támogatni kívánta a megújulás ügyét. 1932-ben *Élet és irodalom* címen ankétot szervezett, amelynek feladata az lett volna, hogy meghatározza az irodalom részvételét a társadalom időszerű küzdelmeiben. Az ankéton a Helikon idősebb írói: Makkai Sándor, Reményik Sándor, Kós Károly, Szentimrei Jenő, Tompa László és Molter Károly, valamint fiataljai: Kolozsvári Grandpierre Emil, Szemlér Ferenc és Bányai László fejtették ki nézeteiket. Valamennyien sürgették, hogy az irodalom közelebb kerüljön az élethez és nagyobb erővel vegyen részt a nemzetiségi közélet mozgalmaiban.¹⁴ 1934-ben pedig felhívás jelent meg a folyóiratban, amely falumonográfiák kidolgozására szólított fel, kollektív munkával kívánva megalkotni a romániai magyarság gazdasági, szociális és kulturális helyzetének összefoglaló felmérését. Ezt a munkát ösztönözték a magyarországi falukutató irodalom eredményei is. A vállalkozást az „Ágisz” általános gazdasági szövetkezet közművelődési szakosztálya szervezte, és a helikoni baloldal vezető egyénisége: Kacsó Sándor irányította.¹⁵ A szociográfiai érdeklődés alkalomadtán érdekes falukutató munkát eredményezett,¹⁶ azt azonban, hogy ez a falukutató mozgalommá szerveződjék, megakadályozták a hatóságok intézkedései. Az Erdélyi Helikon értékes irodalomszervező munkát végzett továbbra is, de sajnos már nem volt képes határozottabban követni az új igényeket. 1931-től kezdve, Kuncz Aladár halála után, az akadémizmus jeleit mutatta, noha még mindig a legszínvonalasabb magyar folyóiratok közé tartozott.

A helikoni irodalom intézményei: az Erdélyi Helikon, az Erdélyi Szépmíves Céh kétségtelenül elmaradtak a rohamosan változó nemzetiségi élet mögött. Különösen a Szépmíves Céh, amely a harmincas években sokat veszített korábbi lendületéből, noha ebben az időben is számos irodalmi értéket juttatott el a közönség elé, a többi között Tamási Áron Ábel-trilógiáját, Kós Károly *Az országépítő*, Szántó György *Fekete éveim*, Bánffy Miklós *Erdélyi történet*, Molter Károly *Tibold Márton*, Wass Albert *Farkasverem*, Asztalos István *Elmondja János* című regényeit, Dsida Jenő, Szemlér Ferenc és Kiss Jenő verseskönyveit. A Szépmíves Céhnek azonban már csak üzleti érdekei miatt is igen óvatos irodalompolitikát kellett folytatnia: nem állt mögötte számottevő tőkés támogatás, óvakodnia kellett a kockázattól, s nehezen engedhette volna meg a bátrabb társadalomkritikát. Az önállóbb nézetek óvatos elutasítása mégis lételemétől fosztotta meg a kiadót. A nemzetiségi irodalom gondozására és szervezésére hivatott intézmény lassanként egy új „helikoni akadémizmus” vára lett, amely több valószínűsítő és társadalombíró írói alkotás elé sorompót rakott. Elutasította Tamási Áron *Cimeresek*, Kacsó Sándor *Vakvágányon*, Berde Mária *Szentségvivők*, Balázs Ferenc *Rög alatt* és Böződi György *Székegy bánja* című könyveinek megjelentetését. Azoknak a műveknek viszont nyomban szabad utat adott, amelyek megpróbálták kielégíteni a magyarországi „középosztály” eszmei és művészi igényeit, és így üzleti sikerrel bíztak. A Céh 1929-ben megállapodást kötött a budapesti Athenaeummal, 1935-ben a Révaival, és ezzel részben a magyarországi könyvkiadásnak és -piacnak szolgáltatta ki az erdélyi magyar irodalom érdekeit. Többen is megállapították, hogy a magyarországi művelődéspolitikai és könyvkereskedelmi maga céljaira használta ki az erdélyi magyar irodalom kétségtelen közönségsikerét.¹⁷ Szentimrei Jenő fájdalmas nosztalgiával idézte fel a helikoni irodalom kezdeti lendületét, midőn még nem vette szárnyaira az erdélyi könyvet a hírnév és az üzleti siker. „A Helikon tagjai — állapította meg nem kevés iróniával — sorra »beérkeztek», a kisebbségi magyarság tömegei sorra rendre lecsúsztak. (...) A helikon elakademizálódott, természetes olvasótömegei pedig elproletarizálódtak olyannyira, hogy ezeknek hiába is írna, úgysem tudnák megvásárolni. A Helikon írói itt élnek, olvasóikat azonban kénytelenek a határokon túl összeszedni, mert idehaza száraz kenyérre sem telik, nemhogy könyvre.”¹⁸

A Szépmíves Céh óvatoskodó kiadói politikája 1933 tavaszán „írói lázadásra” vezetett. A Céh elutasította Berde Mária *Szentségvivők* című regényét, minden bizonnyal azért, mert nem akarta néhány kulcsfigurájának érzékenységét bántani. Emellett Tabéry Gézának, Molter Károlynak, Bárd Oszkárnak, Endre Károlynak és Szombati-Szabó Istvánnak is voltak sérelmei. A Szépmíves Céh munkájából kiábrándult írók elsősorban Kádár Imrét és Kovács Lászlót tették felelőssé a közös vállalkozás hanyatlásáért és az őket ért sérelmekért. 1933. május 14-én Berde Mária, Tabéry Géza és Olosz Lajos az Arad megyei Kisjenőn közös nyilatkozatot adott ki, amelyhez utóbb még Bárd Oszkár, Károly Sándor, Molter Károly és Szombati-Szabó István csatlakozott. A nyilatkozat a következőket jelentette be: „Számba vettük az okokat, amelyek népünk leszegényedésén kívül a hanyatlást előidézték, valamint ama belső erőket, amelyek rendelkezésünkre állván ma is al-

kalmásoknak látszanak arra, hogy értékeink felmorzsolódását és végpusztulását megakadályozzák. Megállapítottuk megbeszéléseink során, hogy alkotó erőink méltó számban, de parlagon és felhasználatlanul képviselik a romániai magyar-lakta területeken azt a szellemi energiát és színvonalat, amely hivatott arra, hogy a közel két milliós magyar kisebbség kultúráját irányítsa. (...) Sajnos irodalmi vállalkozásaink az utóbbi időben aggasztó tüneteit mutatják annak, hogy közösségünk érdeklődése és megbecsülése, amit a 14 évvel ezelőtt útjára indult avantgarde kivívott, napról napra csökkenőben van az erdélyi irodalommal szemben. (...) Kritika és terméketlen felelősségrevonás helyett ellenben éppen úgy, mint 14 évvel ezelőtt: ismét talpra állunk. Talpra állunk, hogy tovább vigyük ugyanazt az ügyet, amellyel 14 évvel ezelőtt jegyeztük el magunkat — az általános emberi műveltségnek Erdélyben magyar nyelven való munkálását.”¹⁹

A nyilatkozatot kibocsátó írók *Erdélyi Magyar Írói Rend* (EMÍR) néven új írói közösséget alakítottak, amely elsősorban a könyvkiadás fellendítésére vállalkozott. Az EMÍR azoknak a feladatoknak az elvégzésére alakult, amelyeket a Helikon és a Szépmíves Céh elhanyagolt. Az írói függetlenség és a közéleti bátorság eszméjét képviselte, a nemzetiségi társadalom nagy kérdéseivel akart számot vetni. A Helikonnal azonban nem szakította meg az összeköttetést. „Ez a megállapodásunk — hangsúlyozta az idézett nyilatkozat — a marosvécsi Helikonhoz való tartozásunk megőrzésével jött létre (...) Marosvécshez az Erdélyi Magyar Írói Rend alulírott mindhárom alapítóját az el nem szakítható legmelegebb baráti érzés és hét év legszebb írói emlékei fűzik.” Az EMÍR írói ezután is megjelentek a vécsi találkozón, az új közösség mégis önállóan szervezkedett. Erdély számos városában rendezett irodalmi esteket és találkozókat, értékes kiadói tevékenységet folytatott, amelynek során Károly Sándor *Láng*, Berde Mária *Szentségvivők* című regényét és az időközben elhunyt Szombati-Szabó István *Hazajáró lélek* című válogatott verseskötetét adta ki. Az EMÍR íróinak magyarországi népszerűsítése érdekében megállapodást kötött a Nyugat kiadóvállalattal, s ennek a megállapodásnak a keretében jelentették meg közösen Berde Mária *Tűzes kemence* és Tabéry Géza *Fekete ablak* című könyvét. Az EMÍR kiadói próbálkozása azonban nem volt hosszú életű, ahogy más kísérletek, ez is megbukott a könyvkiadás és terjesztés általános gondjai következtében.²⁰

Az EMÍR, mint írói közösség és kiadói vállalkozás nem bizonyult tartósnak, mégis azt jelentette, hogy megindult a Helikon lassú bomlása, hogy a marosvécsi koalíció már aligha képes kiegyenlíteni a körében zajló vitákat, a nyilvánosságra jutó nézeteltéréseket. Az Erdélyi Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh óvatos akadémizmusának kialakulásával párhuzamosan a helikoni közösség összetartó ereje is meglazult. Berde, Tabéry, Olosz és Bárd az EMÍR körében keresett új közösségi kapcsolatokat, Tamási, Kacsó és Szentimrei mindinkább a „második nemzedék” plebejus demokratizmusában látták a nemzetiségi irodalom valódi megújulásának zálogát, Nyirő József a magyarországi konzervatív nacionalista politika vonzásába került. Kuncz Aladár és Szombati-Szabó István korai halála

éppúgy súlyos veszteséget okozott, mint Áprily Lajos, Hunyady Sándor, Bartalis János, majd Makkai Sándor Magyarországra való költözése. (Bartalis később visszatelepült.) Már Áprily 1929-es repatriálása is nagy megdöbbenést keltett: „erdélyi végzetünk egy új, fájó dokumentuma az ő távozása — írta Berde Mária —, íme, ismét egy, akinek elsorvadtak idefogódzó gyökérszálai.”²¹ Holott nem Áprily „gyökérszálai” sorvadtak el, hanem egyszerűen tarthatatlannak érezte a maga és családja helyzetét a kisebbségi élet nehéz körülményei között. Ahogy búcsúversében írta: „Sic Fata Volunt” (*Így akarja a sors*).

Ennél is keserűbb közhangulatot okozott Makkai Sándor 1936-os távozása és az ezt követő sajtóvita. Makkai *Nem lehet*²² című írásában tárta fel repatriálásának magyarázatát. A mostoha kisebbségi viszonyokat okolta mindenekelőtt: „nem tudom elképzelni a kisebbségi életnek semmiféle emberhez méltó elrendezését, mert magát a kisebbségi »kategóriát« tartom emberhez méltatlannak és lelkileg lehetetlennek”. „Nem azt jelenti ez — folytatta —, hogy a kisebbségi magyarság máról holnapra eltüntethető vagy beolvasztható lenne, hiszen szolgasorsban, lefokozott életformák között hosszú időig el lehet tengődni, de nem lehet fejlődőképes nemzeti életet élni, ez pedig az új Európában annyit jelent, hogy nem lehet embernek lenni. (...) Az a tény, hogy az illető ország közügyeiből a kisebbség kiszorítottatik, önmagában nézve talán nem jelentene veszteséget, de ennek szükségszerű következménye lesz az, hogy a maga életének közügye elszürkül, saját belső társadalmában keletkeznek, önhibáján kívül, lekicsinyített szempontok és kicsinyes érdekellentétek. Az összeszorított élet fülledtségében az ítélkezési és értékelési szempontok lassan eltörpülnek.” E szorongató gondok láttán vonta le végső következtetését: „A kisebbségi sors nem politikai lehetetlenség, vagy legalábbis nemcsak az, hanem erkölcsi lehetetlenség.”

Makkai távozását széles körű vita követte, amely a „nem lehet” keserű vallomását próbálta megcáfolni, egyszersmind igazolni a kisebbségi helytállás erkölcsi kötelességét.²³ A távozó püspök nyilatkozata a nemzetiségi irodalom régi félelmét szólaltatta meg, rejtett sebeket tépett fel, valóban a kisebbségi lét legnagyobb gondjára: a megmaradásra kérdezett. Pedig nem a megmaradás vált kérdésessé, inkább egy ideológia. A romániai magyar középrétegek transzilván ideológiája, amely már nem adott elég védelmet, nem tűzött ki megfelelő célokat a harmincas évek új lánggra lobbanó nacionalista veszélyei között. A megmaradás nagy sorskérdésére ekkor már az „erdélyi gondolat” magában nem válaszolhatott. Új nemzetiségi ideológiának kellett születnie, amely leszámolva a szép történelmi illúziókkal elfogadja a kisebbségi élet nehéz realitásait, és a többi demokratikus mozgalommal szövetségben lép fel a nemzetiségi jogok védelmében. Ennek az új ideológiának a kialakítását igazán már nem tudta vállalni a Helikon, a marosvécsi közösség megújulási törekvései ezért teljesen nem érthették el céljukat.

Jegyzetek

- ¹Vallani és vállalni. Erdélyi Helikon, 1929. 623-625.
- ²Brassói Lapok, 1929. okt. 16.
- ³*Tabéry Géza*: A gyáva erdélyi magyar irodalom. Nagyvárad, 1929. okt. 20.; Mi volt az erdélyi írók gyávasága? *Ellenzék*, 1929. okt. 20.; *Kádár Imre*: Hát gyávák voltunk-e? Brassói Lapok, 1929. okt. 23.; *Kacsó Sándor*: Én vallottam, ti tagadtatok! Uo. 1929. okt. 27.; *Gaál Gábor*: Gyávák-e az erdélyi írók? *Korunk*, 1929. 11. sz. 829-832.; *Franyó Zoltán*: Az erdélyi írók gyávasága. Uo. 1929. nov. 3.; *Károly Sándor*: Nézzük hát: ki a gyáva? Uo. 1929. nov. 10.; *Kádár Béla*: A végszó jogán. Az olvasó hozzászólása a gyávaság problémájához. Uo. 1929. nov. 17.; *Tamási Áron*: Így van. Erdélyi Helikon 1929. 695-698.; *Szántó György*: Up to date. Uo. 1929. 698-700.; *Heinrich Zillib*: Gyávák-e az erdélyi költők. Uo. 1930. 52-54.
- ⁴Így van. Erdélyi Helikon, 1929. 695-698.
- ⁵*Molter Károly*: Enyveshát. Erdélyi Helikon, 1930. 94-96. A vita irodalomtörténeti összefoglalása: *Tóth Sándor*: „Vallani és vállalni”, avagy vita az írók gyávaságáról. *Korunk*, 1971. II. 1839-1845. Új szempontú feldolgozása: *Kántor Lajos*: Erdélyi írástudók egy vita tükrében. *Utunk* 1981. 10. sz. „...vegyenek részt az Erdélyi Helikon feljavításában”. Uo. 11. sz., Vita a gyávaságról. Uo. 12. sz. *Vö. Uő*: Játék vagy program? = Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok, 1981. Szerk. *Láng Gusztáv* és *Szabó Zoltán*. Bukarest, 1981.
- ⁶In: Az élet kérdezett. Bp. 1935. 1. 207-256.
- ⁷*Vö. Kós Károly*: Programadás és programvállalás. Erdélyi Helikon, 1931. 257-259.; *Kovács László*: Makkai Sándor öt előadása. Uo. 1931. 173.; *Móricz Zsigmond*: Magunk revíziója. *Nyugat*, 1931. 1. 565-575.
- ⁸Erdélyi Helikon, 1931. 603-616.
- ⁹*Vö. Balogh Edgár*: Szentimrei Jenő közírása. = *Szentimrei Jenő*: Sablon helyett csillag. (Bevezető.)
- ¹⁰*Vö*. Fiatal magyarok. Erdélyi Helikon, 1929. 645-647.; A Vetés meg a Sarló. *Vö*. 1929. 738-740.
- ¹¹Ama bizonyos erdélyi gondolat. (1929) = Sablon helyett csillag. 91-95.
- ¹²Erdélyi Helikon, 1931. 233-238.
- ¹³Erdély tízéves magyar irodalma. *Nyugat*, 1930. I. 537-544.
- ¹⁴Élet és irodalom. Az Erdélyi Helikon ankétja. Erdélyi Helikon, 1932. 3-15., 111-116., 190-197.
- ¹⁵Két felhívás. Erdélyi Helikon, 1934. 76-79.
- ¹⁶*Botos János*: Erdélyi falu társadalmi rajza 1930-ban. Erdélyi Helikon, 1930. 827-835. és 1931. 63-71.
- ¹⁷*Vö. Komlós Aladár*: Az utódállami irodalom pesti konjunktúrája. *Toll*, 1929. 9. sz. 44-45.; *Gaál Gábor*: Az Erdélyi Helikon. A kiadó. (1935) = Válogatott írások. Bukarest, 1964. I. 557-561.; *Ligeti*: Súly alatt a pálma. 163-165.
- ¹⁸Ki a szalonból az ugarföldekre! (1936) = Sablon helyett csillag. 321-325.
- ¹⁹Idézi: *Ligeti*: Súly alatt a pálma. Kolozsvár, é. n. 159-160.
- ²⁰*Vö. Tabéry Géza*: Egy romantikus irodalmi csoportosulás. = Két kor küszöbén. Önélet-írások. Szerk. *Robotos Imre*. Bukarest, 1970. 301-314.
- ²¹Áprily elmegy. *Pásztortűz*, 1929. 338.
- ²²Láthatár, 1937. 2. sz. 49-53.
- ²³*Vö. Reményik Sándor*: „Transzilvánia kiürítése”. *Pásztortűz*, 1936. 259-260.; *Tamási Áron*: Mind magyarok vagyunk. (1937) = Virrasztás. Bp. 1943. 288-291.; *Bányai László*: Makkai Sándor és a kisebbségi jövő. (1937) = Hosszú mezsgye. Bukarest, 1974. 102-107.; *Ligeti*: Súly alatt a pálma. 139-140.